

הסוגיא הראשונה – מאי איריא (נ ע"א-נ ע"ב)

משנה

מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות – עושין.
 מקום שנהגו שלא לעשות – אין עושין.
 ההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין, או ממקום שאין עושין למקום שעושין –
 נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם.
 ואל ישנה אדם מפני המחלוקת.
 כיוצא בו, המוליך פירות שביעית ממקום שכלו למקום שלא כלו,
 או ממקום שלא כלו למקום שכלו – חייב לבער.
 ר' יהודה אומר: צא והבא לך אף אתה.

תלמוד

- [א] (1) מאי איריא ערבי פסחים, אפלו ערבי שבתות וערבי ימים טובים נמי,
 (2) דתניא: העושה מלאכה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה אינו רואה
 סימן ברכה לעולם.
- [ב] (1) התם מן המנחה ולמעלה הוא דאסיר, סמוך למנחה שרי, הכא – מחצות.
 (2) אינמי, התם סימן ברכה הוא דלא חזי, שמותי לא משמתינן ליה,
 הכא שמותי נמי משמתינן ליה.

מסורת התלמוד

[א] מאי איריא ... הכא מחצות פסחים צט ע"ב. העושה מלאכה וכו'. ראש הסוגיא הבאה; תוספתא יבמות ד ח (מהד' ליברמן, עמ' 13).

רש"י

מאי איריא ערבי פסחים דקתני עד הצות במנהגא, מכלל דמחצות ולהלן אסור, ולמה ליה למיתני חצות לאשמעינן הך דיוקא, הא כל ערבי ימים טובים אסירי! מן המנחה תשע שעות ומחצה. סמוך למנחה קודם לכן.

תקציר הסוגיא

לפי משנה פסחים ד א, שאלת עשיית או אי עשיית מלאכה בערב הפסח עד חצות תלויה במנהג המקום. סוגייתנו דומה לסוגיית הפתיחה של פרק ערבי פסחים (צט ע"ב), העוסקת באיסור האכילה קודם כניסת החג. שתי הסוגיות נפתחות בשאלה זהה: "מאי איריא ערבי פסחים, אפילו ערבי שבתות וימים טובים נמי!". בסוגייתנו מופיעות שתי תשובות לשאלה. לפי התשובה הראשונה, הדומה לתשובת רב פפא לשאלה שבראש פרק ערבי פסחים, האיסור על עשיית מלאכה בערב הפסח מתחיל בחצות היום, ובערבי שבתות וימים טובים חצי שעה מאוחר יותר, משעת מנחה גדולה ומעלה. לפי התשובה השנייה, האיסורים זהים, אולם העושה מלאכה בערב הפסח מנדים אותו, מה שאין כן בערבי שבתות וימים טובים אחרים.

מניתוחנו עולה שסוגייתנו משנית למקבילה שבראש פרק ערבי פסחים. הרי נושא משנתנו אינו איסור על עשיית מלאכה בערב הפסח לאחר חצות אלא המנהג האוסר מלאכה קודם חצות. למנהג זה אין אח ורע בערבי שבתות והגים אחרים, ולפיכך, השאלה שבה פותחת סוגייתנו אינה מתאימה למשנתנו. כפי שהראה י"ד גילת, המנהג להימנע ממלאכה בערב הפסח יסודו בקרבן הפסח, שההכנות לקראתו החלו כבר בבוקר י"ד בניסן, ולכן אין שום מקור המציע מנהג דומה בערבי שבתות וימים טובים אחרים. סוגייתנו עוצבה על ידי עורך מאוחר שהתבסס על סוגיית הפתיחה בראש ערבי פסחים, שעניינה אכילה אחר הצהריים בערב פסח, הלכה שיש כיוצא בה בימים אחרים. עורך סוגייתנו שאל מהסוגיא הריא את הבחנתו של רב פפא בין 'מן המנחה' לבין 'סמוך למנחה', ויישם אותה בדוחק לנושא משנתנו: הימנעות ממלאכה בערב הפסח קודם חצות, ובמשתמע, גם לאחר חצות.

פירוש

הסוגיא הקצרה שלפנינו דומה להפליא לסוגיית הפתיחה של פרק ערבי פסחים להלן (פרק י). הסוגיא פותחת בשאלה "מאי איריא" [א](1), לאחר מכן מובאת ברייתא לחיזוק השאלה [א](2)¹ ומיד לאחריה מובאים שני תירוצים [ב](1, 2), הכל ללא הזכרת שם אמורא. במבט ראשון אין סוגיא זו מוקשה כלל. אך, לאחר עיון מדוקדק אנו מגלים שהשימוש במונח 'מאי איריא' מוקשה בהקשרו הנוכחי, וטעון הסבר. הראשונים מעידים אף הם על קושי זה, שכן הם התעכבו בפירושיהם על המונח 'מאי איריא', דבר שאינם עושים במקומות אחרים.

המונח 'מאי איריא' זכה לתיאור מלא ויסודי על ידי משה ווייס.² לפי ווייס ישנם כמה גוני שימוש במילה 'איריא'.³ השימוש הנפוץ ביותר הוא בצירוף: "מאי איריא א, אפילו ב", שאותו מפרש ווייס כך: "למה אמר או שנה את א, והרי אפילו ב בא בחשבון!".⁴ לפי ווייס, המונח 'מאי איריא' שייך לרובד מאוחר של התלמוד, ושימושו מצוי בפי האמורא רבא לכל המוקדם.⁵

1 בדרך כלל לא מצורף לקושיית 'מאי איריא' חיזוק מבריייתא. מתוך כ-165 מקרים של 'מאי איריא' בתלמוד המודפס, רק בשישה מהם מופיעה 'דתניא' לחיזוק הקושיא (פסחים מ ע"א, נ ע"ב, צט ע"ב; מועד קטן יז ע"ב; בבא קמא קג ע"ב; חולין סד ע"א).
2 ראו: "אמר רבא, 'מתניתין קשיתיה', 'מאי איריא', לחקר המונחים ולשונות ההצעה", תרביץ, נא (תשמ"ב), עמ' 543-565, ובעיקר עמ' 553 ד"ה השימוש הנפוץ. על האטימולוגיה של המילה 'איריא' ראו מה שכתב ווייס שם (עמ' 548-549), ובהערות 29, 30.
3 ווייס כותב שהצורה 'איריא': 'נמצאת בתלמוד בשלושה צירופים בלבד: 'מאי איריא' (כמאה ותשעים פעם), 'מידי איריא' (כשלושים פעם) ואי משום הא לא איריא' (כחמש-עשרה פעמים)" (עמ' 552).
4 לפי ווייס ביטוי זה 'מופיע בכמאה ועשרים מקומות' (עמ' 553). ווייס מזכיר עוד צירופים: "מאי איריא א תיפוק לי/ליה ב" (כעשרים מקרים), 'מאי איריא דתני ... ליתני...' מצויה בעוד כעשרה מקומות" (עמ' 560).
5 ראו עמ' 559 ואילך: "אם הכוונה לאמורא רבא, בר פלוגתא דאביי, יהיה הוא הראשון שהשתמש במטבע לשון זה. אחריו מופיעים הדברים פעמים ספורות בדברי תלמידיו, בני הדור החמישי. עיקר השימוש בהם הוא בשכבות הסתמיות הלא-קדומות של התלמוד". בסוף מאמרו מעלה ווייס אפשרות (שהוא נוטה לקבלה) שלפיה רבא זה אינו בר הפלוגתא של אביי אלא רבא אחר "מאוחר לרב אשי" (עמ' 565). וראו הערה 150 שם.

הקושי של 'מאי איריא' בסוגייתנו

כאמור, במקרה דנן השימוש במונח 'מאי איריא' מוקשה. התלמוד שואל מדוע שנה כאן התנא ערבי פסחים בלבד, הלוא היה עליו לכלול במשנתנו גם ערבי שבתות וערבי ימים טובים. אולם במשנתנו אנו גורסים כך: "מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות עושין, מקום שנהגו שלא לעשות אינן עושין. ההולך ממקום שעושין למקום שאינן עושין או מקום שאינן עושין [למקום שעושין] – נותנין עליו חומרי המקום שיצא משם וחומרי המקום שהלך לשם, ואל ישנה אדם מפני המחלקות".⁶ הרי העניין הנידון במשנה הוא בוקרו של י"ד בניסן! יש מקומות שבהם נוהגים לעשות מלאכה בבוקרו של י"ד ויש מקומות שלא. לעומת זאת אין מקור האוסר לעשות מלאכה בבוקרי ערבי שבתות וערבי ימים טובים!⁷ מכאן עולה שהמונח 'מאי איריא' אינו הולם את הקשר, שהרי מדובר בשני עניינים שונים: משנתנו דנה בהבדלי מנהג בבוקרי ערבי פסחים, והברייתא דנה ב'איסור' הקל מן המנחה ולמעלה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים. אם אכן כך, הרי שהניסיון לחזק את הקושיא ב"דתניא" [א] (2) תמוה, שהרי הברייתא קובעת שמלאכה 'אסורה' בערב שבת ובערב יום טוב מן המנחה ולמעלה, שהוא דין אחר. לאמתו של דבר הקושיא מלאכותית, וברור שהתנא שנה "ערבי פסחים" במשנתנו משום שהמנהג להימנע ממלאכה בבוקר קיים אך ורק בערבי פסחים.⁸ בשאר ערבי שבתות וימים טובים אין מקום לאסור מלאכה מן הבוקר, אף לא מתוקף מנהג.

שיטת רש"י

כל מי שנתקל בסוגיא נזקק לפרש תימיה זו, ובמהלך הדורות הועלו שני פירושים ראשיים. הפירוש הראשון הוא של רש"י:

מאי איריא ערבי פסחים – דקתני עד חצות במנהגא, מכלל דמחצות ולהלן אסור, ולמה ליה למיתני חצות לאשמעינן הך דיוקא, הא כל ערבי ימים טובים אסירי (פסחים נ ע"ב)!

מדברי רש"י עולה שהוא סובר ש'מאי איריא' זה יוצא דופן, שהרי הוא מתבסס על דיוק,⁹ על דבר המשתמע מן המשנה, ואינו עומד על העניין הנידון בה במישורין (בוקרו של י"ד) כדרך 'מאי

6 על פי כ"י קויפמן.

7 פרט לגירסת רב נטרונאי גאון בסוגייתנו. ראו להלן.

8 סיבות שונות ניתנו להחמרה היתרה בערבי פסחים לעומת שאר ערבי ימים טובים. רש"י (בד"ה שלא לעשות) תולה את החומרה בהכנות הנדרשות לחג הפסח: "כדי שלא יהא טרוד במלאכה וישכח ביעור חמצו ושיחית הפסח ותקון מצה לצורך הלילה, דמצוה לטרוח מבעוד יום כדי להסב מהר". נראה שכמה ראשונים לא גרסו "ושחית הפסח" ברש"י למרות שמילים אלו מצויות בשני כתבי היד של פירושו שבדקתי (כ"י ליפציג ומינכן). הריטב"א למשל כותב: "והטעם פי' רש"י ז"ל לפי שיש לו לטרוח בענין מצה ומרור, שתהא לו מוכנת לבשתחשך לאלתר" (עמ' קנא). וכן הוא בפירוש חידושי רבינו דוד (עמ' רצא) ובמגיד משנה (הלכות יום טוב ח יז). גם מהר"ם חלואה אינו מזכיר את הקרבן בסיכומו את פירוש רש"י. אולם ראשונים אחרים שהתבססו על פירוש רש"י אכן גורסים "ושחית הפסח" (ראו נימוקי יוסף, עמ' קלח; רבינו יהונתן, עמ' קצה). המאירי אינו מזכיר את הקרבן: "אבל מתחילה עיקר הכונה צריך הוא להשתדל שלא להתרשל בענין הגעלה וביעור והכנת מצה ומרור וחרוסת שאדם צריך לטרוח בהם מוסף על שאר צרכי ימים טובים" (עמ' קעט). בהקשר זה הביא הפני-יהושע את קושיית המגיד משנה: "דא"כ ערב סוכות נמי טרוד בעשיית סוכה". והפני-יהושע דייק מלשון רש"י את סיבת מעמדו המיוחד של ערב הפסח. הוא כותב כך: "זכתב לשון דשמא ישכח, וזה לא שייך אלא לענין ביעור חמץ, שאינו אלא לשעה קלה, וכן בשחיתת הפסח, דיש בני אדם שנמנין על פסחין של אחרים וזה לשעה עומדת, וכן בתקון מצה לצורך הלילה, ומשום הכי, בכל הני איכא למיחש שאם יהא טרוד במלאכה גמורה יבוא לידי שכחה, משא"כ בעשיית סוכה היא ג"כ מלאכה גמורה, ואדרבה, דרכו להתעסק בהן בימים שבין יה"כ לסוכות". יוצא שלדעת הפני-יהושע הסיבה להבחנה בין ערב הפסח לבין ערבי שאר ימים טובים לדעת רש"י היא טיבן של המצוות של ערב פסח. ערב פסח המצוות אינן מלאכות גמורות כמו בניית סוכה, והן עומדות רק לשעה קלה. בשל כך הונהג להימנע ממלאכה מן הבוקר – כדי לא להיכשל בהן.

9 על דיוק זה ראו דברי מורי ש"י פרידמן על משנה זו בספרו תוספתא עתיקתא (עמ' 361): "ואילו מחצות ואילך, משתמע שבשני המקומות אין עושין, והוא עיקר תוכנו ההלכתי של ענין זה, ולא נאמר במפורש אלא דרך דיוק בלבד (ראו רש"י נ ע"ב ד"ה מאי איריא) ... ופירוש זה הוא עיקר החסר מן הספר. ואפשר שהדפוס הסגנוני גורם לדבר רק באותו עניין שנחלקו בו המנהגים מקומות מקומות, ולא עיקר האיסור שכולם משותפים בו. אבל אפשר שבנידון יש יותר, ודברים בגו". והמעין בתוספתא מגלה ששם מופיע נוסח אחר: "מקום שנהגו לעשות מלאכה במחזור לקרקע עד חצות – עושין; מקום שנהגו שלא לעשות – אין עושין". כך בכ"י וינה, בדפוס ובקטע גניזה. אבל בכ"י ערפורט ולונדון חסרות המילים "עד חצות". ופרידמן נוטה לקבל נוסח זה (כ"י ערפורט ולונדון) כמקורי. אם זהו הנוסח המקורי, כותב פרידמן: "כעת אין עיקר חסר מן הספר, שהרי עיקר זה הוא מה שהשמיעונו שיש מקום שעושין מלאכה במחזור לקרקע בערבי פסחים ויש מקום שאינן עושין". ומי שמעין במשנה בלבד יקבע שהדפוס הסגנוני (מקום שנהגו ... מקום שנהגו) גורם, ומטרת המשנה היא להעלות את נושא מנהג הבוקר. גם בעל סוגיית הירושלמי הבין שעיקר מטרת המשנה לעמוד על מנהג הבוקר, שהרי שם (פסחים ד א, ל ע"ג) נשאלת השאלה: "הרי פסח הרי

איריא' במקומות אחרים. על פי רוב נאחזת הקושיא 'מאי איריא' בלשון מסוים דורשת להחליפו בלשון כוללני יותר, כלומר למה דווקא א, הרי אפשר להשתמש במונח שיכלול גם את א וגם את ב!¹⁰ ברם כאן לא ניתן לפי פירוש רש"י להחליף את "ערבי פסחים" במשנתנו ב"ערבי שבתות וימים טובים", שהרי ברור לרש"י שמנהג הבוקר נוגע לערבי פסחים בלבד. כך מרמז רש"י שהשימוש במונח 'מאי איריא' אינו תקין ויש בו קושי.

על פי רש"י יש לפרש שהאחיזה של 'מאי איריא' בלשון משנתנו אינה במילים: "ערבי פסחים" כפי שמשתמע מן הקושיא בגמרא, אלא במילים: "עד חצות". רש"י מדגיש: "ולמה ליה למיתני 'חצות' לאשמעינן הך דיוקא, הא כל ערבי ימים טובים אסירי", כלומר מדוע שונה התנא "עד חצות" כאשר יכול היה לשנות: "מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים עושין, ומקום שנהגו שלא לעשות אין עושין". ואם תאמר הרי היה משתמע מכך שיש מקומות שבהם עושין בערבי פסחים מלאכה גם אחר חצות היום, אין הדבר כן, שהרי יש ללמוד את האיסור מן הברייתא המובאת בסוגייתנו: "העושה מלאכה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה אינו רואה סימן ברכה לעולם!" רש"י מפרש אפוא את פתיחת סוגייתנו כך: "מאי איריא 'ערבי פסחים עד חצות' (ועל ידי כך מדגיש את האיסור החל בכל המקומות אחר הצהריים), אפילו ערבי שבתות וערבי ימים טובים נמי (קיים איסור אחר הצהריים)".

לסיכום, רש"י אינו יכול לפרש שכוונת השאלה 'מאי איריא' היא להחליף את הביטוי 'ערבי פסחים' במשנתנו בביטוי 'ערבי שבתות וערבי ימים טובים' הכוללני יותר, המופיע בברייתא. זאת משום שהוא יודע שאין מקור למנהג האוסר מלאכה בבוקר ערבי שבתות וימים טובים. לרש"י ברור שיש לערבי פסחים מעמד מיוחד.¹¹ כתוצאה מכך הוא מפרש שקושיית הגמרא "מאי איריא" מתייחסת לדבר המשתמע מן המשנה: בכל המקומות (ללא קשר למנהג הבוקר) קיים איסור מלאכה לאחר חצות. ואם כך הדבר, הרי שקיים 'איסור' דומה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים, כפי ששנוי בברייתא: "העושה מלאכה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה אינו רואה סימן ברכה לעולם".

אולם למרות מאמצו נותר פירוש רש"י מוקשה, שהרי חסרים בסוגיא שני יסודות:

א. רש"י מפרש ש"מאי איריא" עומד על דיוק, אולם דיוק זה אינו מוזכר במפורש.

ב. השימוש ב"מאי איריא" אינו הולם את תוכן השאלה לפי פירושו, שהרי לא ניתן להחליף את הביטוי "ערבי פסחים" בביטוי "ערבי שבתות וערבי ימים טובים" במשנתנו, והיה לה לגמרא לומר: "מאי איריא ערבי פסחים עד חצות".

בנוגע לקושי הראשון בפירוש רש"י באו לעזרתו שלושה כתבי יד¹² שבהם מופיעה פתיחה אחרת לסוגייתנו: "דכולי עלמא מיהת מחצות אסור, מאי איריא ערבי פסחים, אפי' ערב שבתות וערבי ימים טובים נמי",¹³ ואשר לפיה אין הדיוק חסר מן הספר, והוא עומד בראש הסוגיא כראוי. אולם זו הוספה מאוחרת הבאה להתמודד עם הקושי בשיטה שהציע רש"י,¹⁴ שהרי היא מופיעה דווקא בשלושה כתבי יד שדרכם לפרש ולהוסיף לטקסט התלמודי.¹⁵ בשני מייצגי ענפי הנוסח של פרקנו הוספה זו חסרה.

קרבנן של כל ישי' הוא ותלו אותו מנהג? דהיינו: מדוע מעניקה המשנה לגיטימציה לעשות מלאכה בערבי פסחים בבוקר (במקום שנהגו), הרי לכאורה יש לאסור מלאכה כל היום, שכן קודם לכן הובאה בירושלמי ברייתא (השוו מגילת תענית, מהד' נעם, עמ' 80-81) הגורסת: "כהדא דתני להן כל אינש דיהוי עלוהי אעין וביכורין האומר הרי עלי עצים למזבח וגזיזים למערכה אסור בלהספד ותענית ומלעשות מלאכה בו ביום". וברור ש"בו ביום" פירושו כל היום, ולא חלק ממנו.

10 ראו למשל ברכות טז ע"א: "מאי איריא פועלים, אפילו כל אדם נמי!"; שם נג ע"א: "מאי איריא תינוק, אפילו גדול נמי!"; פסחים לו ע"ב: "מאי איריא בפסח, אפילו ביום טוב נמי!".

11 ראו הערה 8.

12 מינכן 95, וטיקן 134, אוקספורד.

13 לפי כ"י אוקספורד.

14 אין כוונתי לומר דווקא רש"י, שהרי ברור שפירוש זה היה קיים כבר לפניו.

15 ראו: מהדורה, עמ' 117, והע' 1 שם.

שיטת הר"ן

פירוש אחר הוצע על ידי מספר ראשונים מבית מדרשו של הרמב"ן.¹⁶ הר"ן מנסח את הפירוש בסגנון ברור:

גמרא. מאי איריא... – כלומר ודאי מנהגא דאיסורא לא אסר מידי אלא במקום שיש בו עיקר איסור, אי מדאורייתא אי מדרבנן, והם רוצים להחמיר יותר כדי להזהר מן העבירה, ומשום דבערבי פסחים מחצות ולמעלה איכא איסורא, מהני מנהגא למיסר טפי, ולהאי מילתא מאי איריא ערבי פסחים, אפילו ערבי שבתות וערבי ימים טובים אית בהו עיקר איסורא... הוה ליה למכללינהו בהדי ערבי פסחים, דהא מנהגא נמי אסר בהו.

לפי פירושו, ה"מאי איריא" מתייחס לנושא המשנה (מנהג הבוקר) ולא לדיוק (מחצות ואילך) כפי שפירש רש"י. לפי הר"ן יש בערבי פסחים תוקף למנהג איסור המלאכה בבוקר כתוצאה מן האיסור המוחלט החל מחצות: "ומשום דבערבי פסחים מחצות ולמעלה איכא איסורא, מהני מנהגא למיסר טפי", כלומר האיסור המוחלט (המכונה "עיקר איסור") גורם למנהג איסור המלאכה בבוקר. ואם הדבר כן בערבי פסחים אזי עליו להיות כן גם בערבי שבתות ובערבי ימים טובים, ש"אית בהו [בערבי שבתות וימים טובים] עיקר איסורא" החל מן המנחה, ומן הראוי היה לכלול שבתות וימים טובים במנהג משנתנו: "הוה ליה למכללינהו [= שבתות ימים טובים] בהדי ערבי פסחים, דהא מנהגא נמי אסר בהו [= ערבי שבתות וימים טובים]!". ניתן אפוא ללמוד מדברי הר"ן שקיים מנהג להימנע ממלאכה גם בבוקרי ערבי שבתות וערבי ימים טובים. מנהג זה אינו מוכר ממקום אחר בספרות התלמודית, והבקי עשוי לחשוך שהר"ן הוא שהמציא מנהג חדש בישראל (לפחות לפי ההווה אמינא של הסוגיא) כדי להתגבר על קושיית "מאי איריא".

הר"ן אכן מתמודד עם שני החסרונות של פירוש ה"מאי איריא" לפי רש"י:

א. לפי הר"ן השאלה מוסבת על נושא משנתנו (הבוקר);

ב. לפי הר"ן, הנוסח "מאי איריא ערבי פסחים" תקני. המקשה מבקש להחליף את הלשון "ערבי פסחים" בלשון "ערבי שבתות וערבי ימים טובים", הכוללני יותר.

מכל מקום, שיטה זו מוקשה כאמור, משום שאף על פי שה"מאי איריא" מתייחס לנושא המשנה: מנהג הבוקר של י"ד, הדבר זקוק להסבר מפורש בתלמוד: מניין לנו מנהג חדש זה להימנע ממלאכה בבוקרי ערבי שבתות וערבי ימים טובים? דיוקו של רש"י מובן, ובנקל יעמוד עליו כל לומד ללא טורח. אולם הנחת היסוד של פירוש הר"ן, שיש הוה אמינא להחיל את מנהג ביטול המלאכה בבוקר גם בערבי שבתות ובערבי ימים טובים – דחוקה.

שיטת רב נטרונאי גאון

בנוסף לשני פירושים אלו צעה גירסא נוספת לסוגייתנו, העולה מפירוש רב נטרונאי גאון בתשובה. תשובה זו טעונה עיון נוסף:

מאי איריא ערבי פסחים, אפילו ערבי שבתות וימים טובים נמי, דתניא: העושה מלאכה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים אינו רואה סימן ברכה לעולם. ומשני: התם סימן ברכה דלא חזי, הא שמותי לא משמתנין ליה; הכא, שמותי נמי משמתנין ליה. אי נמי, התם מן המנחה ולמעלה, (נמי) [הכא] גבי ערבי פסחים מחצות היום ולמעלה.¹⁷

16 ריטב"א בשם הרא"ה בשם רבו הרמב"ן (עמ' קנ), ומהר"ם חלואה: "ואפי' לספרי' דגרסי' (ק), והמאירי (עמ' קפ-קפא). בתוספות רי"ד (ד"ה מאי איריא) מופיעה תערוכת מעניינת בין שיטת רש"י לשיטת הר"ן. הוא כותב: "פי' דעיקר מתני' לא אתא אלא לאורויי איסורא מחצות ואילך, דעד חצות תלי במנהגא, אבל מחצות ואילך איכא איסור' [שיטת רש"י! שהרי לפי הר"ן אין לדבר על "עיקר מתני'"] ללמד על הצהרים, אלא בוודאי פירושו של רש"י הוא, המדגיש שהנושא העיקרי הוא המכנה המשותף של הצהריים, והילכך ליתני: אפילו ערבי שבתות ויוד"ט נמי [במשנתנו], והתם נמי, אי נהגו שלא לעשות מן הבקר, הכל לפי המנהג [שיטת הר"ן! תוספות רי"ד מקבל את הנחת היסוד של הר"ן ש"עיקר איסור" צריך להשפיע על הבוקר]."

17 מהד' ברודי, עמ' 254.

לפי פירוש הגאון ברור שהוא לא גרס בברייתא את המילים "מן המנחה ולמעלה". בנוסף, סדר התירושים מוחלף: קודם התירוץ "סימן ברכה" [ב]2) ואחריו התירוץ "מן המנחה" [ב]1). נראה שרב נטרונאי גאון גרס בסוגייתנו כך:

מאי איריא ערבי פסחים, אפילו ערבי שבתות וימים טובים נמי!

דתניא: העושה מלאכה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים אינו רואה סימן ברכה לעולם. התם, סימן ברכה הוא דלא חזי, שמותי לא משמתינן ליה, הכא, שמותי נמי משמתינן ליה. אי נמי, התם מן המנחה ולמעלה הוא דאסיר, סמוך למנחה שרי, הכא מחצות.

לפי גירסא זו אין צורך להמציא מנהג להימנע ממלאכה כל היום בערבי שבתות ובערבי ימים טובים. מנהג זה מפורש בברייתא לפי ההווה אמינא. כך מתיישבת יפה הקושיא "מאי איריא": ההווה אמינא היא שקיים איסור מלאכה כל היום בערבי שבתות ובערבי ימים טובים, בדומה לערבי פסחים. מיד בא התירוץ: "התם סימן ברכה" וכו' – אין מדובר באיסור מלאכה בערבי שבתות וימים טובים אלא עצה טובה קא משמע לן, שהרי העובר אינו רואה סימן ברכה לעולם. תירוץ זה באמת מתאים יותר מן התירוץ השני בהיעדר המילים "מן המנחה ולמעלה" בברייתא, ומשום כך ראוי להקדימו.¹⁸

גירסת רב נטרונאי גאון מובאת על ידי מהר"ם חלואה בפירושו 'ספרי דוקאני'.¹⁹ אולם גירסא זו אינה מתועדת אף לא באחד מעדי הנוסח של פרקנו. נראה אפוא שהיא לא באה אלא לפתור בעיה פרשנית. אף שהיא מובאת על ידי גאון, אין זה מעיד בהכרח על היותה קדומה. אדרבה, גירסת הגאונים, פעמים רבות גירסא מפותחת ומעובדת היא ואינה מייצגת את גירסתו הקדומה של הבבלי.²⁰

חילופי נוסח אלו מעידים על הקושי שעליו עמדנו. בשינוי הראשון המתועד בשלושה כתבי יד נפתרה בעיית הפרשנות באמצעות הוספת הדיוק בראש הסוגיא. ברור שהוספה זו מתאימה לפירוש רש"י, שלפיו קושיית "מאי איריא" מבוססת על דיוק ומתקשרת למכנה המשותף של ערבי פסחים וערבי שבתות וימים טובים לאחר המנחה. בחילוף השני, המתועד בפירושי רב נטרונאי גאון ומהר"ם חלואה, נפתרה בעיית 'מאי איריא' באמצעות השמטת המילים "מן המנחה ולמעלה" מן הברייתא. גירסא זו מאפשרת פירוש אחר, שלפיו קושיית "מאי איריא" מתקשרת לכל היום כולו.

שיטת הלבני

בספרו 'מקורות ומסורות' נזקק ד' הלבני לשיטות הראשונים, אבל הוא מזכיר רק את שיטת הר"ן דעמיה ואינו מתייחס לשיטתו של רש"י.²¹ על פירוש הר"ן כותב הלבני: "מלבד שהסבר זה חסר בגמרא, הרי גם הלשון 'מאי איריא' וכו' אינו משמע כן".²² לבסוף הוא קובע שהגירסא המקורית בברייתא היא כמו 'ספרי דוקאני' במהר"ם חלואה, ללא "מן המנחה ולמעלה". הלבני קובע: "הקושיה היא פשוטה ודומה ללקמן צט, ב. והתירוץ היה התירוץ השני, 'התם סימן ברכה הוא דלא חזי, אבל שמותי לא משמתינן. הכא שמותי נמי משמתינן ליה'".²³ כלומר, הקושיא המקורית היתה שלכאורה דין אחד לערבי שבתות, לערבי ימים טובים ולערבי פסחים: בכלם מנהג מקובל הוא להימנע ממלאכה כל היום. והתירוץ היחיד המקורי לפי הלבני היה: "התם סימן ברכה הוא דלא חזי" וכו'. הלבני טוען שבשלב מאוחר יותר הועברו המילים "מן המנחה

18 ברודי מעיר על גירסת הגאון כך: "ולא מצאתי חבר לגירסת הגאון בנקודה זו" (עמ' 75). הוא גם מעיר שישנן כמה דוגמאות שבהן משנה הגאון את הסדר ברשימות, עיינו שם.

19 עמ' קנ.

20 ראו: ש"י פרידמן, "להתהוות שינויי הגירסאות בתלמוד הבבלי", סידרא, ז (תשנ"א), עמ' 92-101.

21 הלבני מעיר: "אלא שהראשונים מסבירים את הקושיה" וכו' (עמ' תטז).

22 שם.

23 עמ' תיז.

ולמעלה" לסוגייתנו מן הברייתא שבראש פרק י בשל דמיון הסוגיות, "אבל רק לספרים שלנו ולא ל'ספרי דוקאני' שבמהר"ם חלאוה".²⁴ לאחר צירוף המילים "מן המנחה ולמעלה" נולד הצורך לפרש כמו הראשונים ולומר שהקושיא מתייחסת ליסוד האיסור בצהריים. לאחר צירוף זה נוספה גם לפי הלבני האפשרות²⁵ לתירוץ שני: "התם מן המנחה ולמעלה הוא דאסיר" וכו'. לפי פירוש הלבני, גירסת רב נטרונאי גאון היא המקורית, והיא שומרת על הצורה הקדומה ביותר של הסוגיא.

לפי הלבני "אין מקום לקושיית הגמרא 'מאי איריא' אם גורסים בברייתא "מן המנחה ולמעלה" מפני שהזמנים שונים: "בערבי פסחים נוהגים לא לעשות מלאכה כל היום ובערבי שבתות וימים טובים אין רואים סימן ברכה רק במלאכה שנעשתה מן המנחה ולמעלה".²⁶ למעשה, הלבני מקבל את פירוש הר"ן הממציא מנהג ה'אוסר' מלאכה כל היום בערבי שבתות ובערבי ימים טובים. מה שקשה להלבני הוא המילים "מן המנחה ולמעלה" בברייתא, ולכן הוא מאמץ את תיקון הגירסא של רב נטרונאי גאון ושל מהר"ם חלאוה. מגמתו מובנת, שהרי קשה ליצור מנהג יש מאין, ומן הראוי הוא שמנהג זה יהיה מעוגן בגירסא. זאת ועוד, ללא המילים "מן המנחה ולמעלה" מוסבת הקושיא של "מאי איריא" על כל היום ואין אפוא צורך בדיוקו של רש"י. אך לפי הסברו הסוגיא עודנה תמוהה שהרי המקשה מתעלם מכך שבבוקר י"ד קיימים שני מנהגים שונים ורק במקומות מסוימים נמנעים ממלאכה.

יתרון גדול יש לפירושו של רש"י המעמיד את ההשוואה בין המקורות על בסיס המכנה המשותף שבכל המקומות נמנעים מלעשות מלאכה בצהריים. הלבני חייב למחוק את התירוץ הראשון [ב] (1) ולטעון שבנוסח המקורי עמד התירוץ "התם סימן ברכה הוא דלא חזי, אבל שמותי לא משמתנין" וכו' לבדו. זאת ועוד: אם גירסת רב נטרונאי אכן מקורית, כיצד ייתכן שאין שריד לגירסא זו בכתבי היד הקיימים? אמנם בהמשך הסוגיא באותה ברייתא חסרות המילים "מן המנחה ולמעלה" בנציגי שני ענפי הנוסח של הפרק, אך נראה שאפילו בלא "מן המנחה ולמעלה" עלינו לפרש כן.²⁷ טענה חזקה ומשכנעת יותר מחוסר התייעוד היא שאין כל היגיון או הסמכה היסטורית לקבוע שבתקופת המשנה והתלמוד אסרו אפילו במנהג לא לעבוד קודם שעת המנחה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים. לפי כל הסימנים נהגו לעבוד בימים אלו לפחות עד שעת המנחה.²⁸

סוגיית פתיחה

סוגייתנו היא סוגיית פתיחה, ובכך טמון המפתח להבנתה. כבר עמדו החוקרים על כך שישנה נטייה להוסיף פתיחה לתחילת מסכתות ופרקים.²⁹ במחברתו 'היצירה של הסבוראים' דן א' ווייס בסוגיות פתיחה הנמצאות בראשי מסכתות. הוא מביא מספר דוגמאות לסוגיות מאוחרות בראשי

24 שם.
 25 "אח"כ חש מי שהוא שלפי תפיסה זו של הקושיא יש תירוץ יותר טוב" וכו' (שם). נראה שלפי הלבני אין בסוגייתנו יד מכוונת אלא ערבוב מקרי של הערות: "חש מי שהוא". וראו להלן.
 26 עמ' תזו.
 27 הלבני משתמש בחיסרון בכתבי יד כהוכחה נוספת לשיטתו: "יש לראות שהמלים 'מן המנחה ולמעלה' נתוספו אח"כ גם מזה שבכ"י ב' [= כ"י מינכן 6] וא"פ [= כ"י אוקספורד] וכמה ראשונים הן חסרות בברייתא גופא. המוסיף, כדרכו, אינו עיקבי (והוא לאשורנו, כי על ידו אנו עומדים על המקור)" (עמ' תיזו). באמת "מן המנחה ולמעלה" חסר לקמן בכ"י מינכן 6, בהמ"ד 1608, וטיקן 134, אוקספורד, וטיקן 125, בריטבי"א ד"ה גופא (עמ' קנג) ובפסקי רי"ד (עמ' רסז). אבל לדעתי, אדרבה, המוסיף במקרה דידן היה עקבי, וכתוצאה מכך מצויות המילים "מן המנחה ולמעלה" בכל עדי הנוסח בתחילת הפרק.
 28 ראו משנה שבת א ב: "לא ישב אדם לפני הספר סמוך למנחה עד שיתפלל. לא יכנס אדם למרחץ לא לברסקי ולא לאכול ולא לד"ן". אנו למדים ממשנה זו שהאיסור לעשות מלאכה הוא מן המנחה. הוכחה נוספת היא הסיפור של בני מישן בסוגיא ג להלן, הם אומרים לרבי יוחנן: "אבהתיך הוה אפשר להו אנן לא אפשר לן" (כ"י מינכן 6). ומכאן שאבותיהם קיבלו על עצמם חומרה יתרה לא לנסוע מצור לצידון בערב שבת. כך סבור גם הגר"ש ליברמן, שהרי בפירושו תוספתא כפשוטא על הברייתא שלנו (אמנם בצורתה בתוספתא, ללא "מן המנחה ולמעלה") הוא מעיר: "והתוספתא מוסיפה שיש שפל ונשכר בידי שמים, והיא מפרשת את הפרדוכס גרידא 'שפל ונשכר', והיינו מי שנמנע מן המלאכה בערב שבת מן המנחה ולמעלה" וכו' (חלק 1, עמ' 43). וראו L. Ginzberg, *An Unknown Jewish Sect*, p.57. גינצבורג מביא סיוע לקדמותו של המנהג המוזכר בסוגייתנו להימנע ממלאכה, מיוספוס (קדמוניות 1 ו 1 ב, 163). בשטר שיוספוס מביא מימי אגוסטוס כתוב שהיהודים אינם חייבים להתייצב בתי המשפט בשבת ובערב שבת ἀπὸ ὄρατος ἐνάτης. לאחר השעה התשיעית.
 29 על סוגיות פתיחה ראו הספרות שצ"י פרידמן, השוכר את האומנים, עמ' 1, הערה 1.

פרקים, ומסכם כך: "סוף סוף יכול היה גם ראש פרק והתחלתו לשמש גורם ונושא לפתיחה ולמבוא".³⁰ אפיונה העיקרי של פתיחה הוא הסגנון המשוכלל והמבנה המחושב.³¹ ש"י פרידמן דן בסוגיית הפתיחה לפרק האשה רבה, וכתב כך: "הסוגיא שהוקדמה ל'הערה יחידה' זו"³² ארוכה היא, ומשוכללת בסגנון מחושב ובלשונות החוזרים על עצמם בהקבלה מאוזנת (בעיקר בפיסקא ב). לא רחוק לומר שגם המקום גורם בזה, ודוקא בראשי פרקים נהגו להדר בפיתוח ההקדמה".³³

אפיון נוסף של סוגיית פתיחה הוא שימוש במוטיבים המצויים בקרבת מקום. העורך נוהג לשאוב סממני לשון המופיעים בהמשך הפרק או בפרקים הקרובים, ולעתים הוא אף מבסס את סוגייתו על מבנה דומה הנמצא בסוגיות קרובות. במקרה דנן נראה לי שעורך סוגייתנו התבסס על הסוגיא שבראש פרק י. אפשר בקלות לראות את הדמיון בין שתי הסוגיות. הרי נוסחיהן זה לצד זה:

פסחים נ ע"ב (כ"י מינכן 6)	פסחים צט ע"ב (כ"י מינכן 6)
מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים וכו'	ערבי פסחים סמוך למנחה וכו'
מאי איריא ערבי פסחים אפלו ערבי שבתות וערבי ימים טובים נמי	מאי איריא ערבי פסחים אפלו ערבי שבתות וערבי ימים טובים נמי
דתניא העושה מלאכה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה אינו רואה סימן ברכה לעולם	דהא תניא לא יאכל אדם בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה כדי שיכנס לשבת כשהוא תאוה דברי ר' יהודה ר' יוסי או' אוכל והולך עד שתחשך ³⁴ אמ' רב הונא לא צריכא לר' יוסי דאמ' אוכל והולך עד שתחשך הני מילי בערב שבת אבל הכא משום מצה מודה רב פפא אמר אפלו תימא ר' יהודה
התם מן המנחה ולמעלה הוא דאסיר סמוך למנחה שרי הכא מחצות	התם מן המנחה ולמעלה הוא דאסיר סמוך למנחה שרי הכא אפלו סמוך למנחה אסור
אינמי התם סימן ברכה הוא דלא חזי, שמותי לא משמתינן ליה הכא שמותי נמי משמתינן ליה	

אין ספק בכך שאחת הסוגיות תלויה בחברתה. לא ניתן לטעון ששתי סוגיות אלו נתהוו בנפרד.³⁵ הדמיון בין הסוגיות גדול מכפי שיהיה מקרי. המשותף לשתי הסוגיות הוא הקושיא "מאי איריא ערבי פסחים" וכו', ולאחר מכן אסמכתא לקושיא מברייטא "דתניא ... מן המנחה ולמעלה" וכו', ושתי תשובות, שאחת מהן זהה בשתי הסוגיות: "התם מן המנחה ולמעלה הוא דאסיר, סמוך למנחה שרי". כדי לעמוד על כיוון ההשפעה עלינו להבהיר תחילה את דרך התפתחות הסוגיא העומדת בראש פרק י.

30 היצירה של הסבוראים, עמ' 17.
 31 לדעתי, צורכי הסגנון והמבנה עולים לעתים על דרישות התוכן.
 32 מימרת ר' זירא.
 33 האשה רבה, עמ' 324-325, וראו הערה 9 שם.
 34 ראו תוספתא ברכות ראש פרק ה (מהד' ליברמן, עמ' 25).
 35 ראו הלבני, עמ' תיז, שאינו מתייחס להתהוות הסוגיות במקור אך טוען שהן דומות ושבמשך הזמן "נכנסו, בעקבות הברייטא לקמן שם, המלים 'מן המנחה ולמעלה' גם בברייטא כאן".

התהוות הסוגיא שבראש פרק י

נראה לי שהקושיא "מאי איריא" התווספה לראש פרק י בשלב מאוחר יחסית. קושיא זו אינה לגמרי במקום שם: בברייתא המובאת שם ישנה מחלוקת, ולכן אין שום קושי במשנה שהרי אפשר להעמידה בר' יוסי החולק על רבי יהודה בברייתא. בנוסף על כך, 'מאי איריא' היא קושיא בעלת אופי מלאכותי הנמצאת בשכבות המאוחרות של התלמוד,³⁶ ואין זה מתקבל על הדעת שרב הונא הגיב לקושיא שכזו. רמז נוסף לכך ש'מאי איריא' התווספה בשלב מאוחר ניתן למצוא בסוגיית הירושלמי על אתר, שבה הוקדמה לברייתא הערה קצרה: "מתנית' דר' יודה דתני ערב שבת מן המנחה" וכו' (י א, לו ע"ב). לפי הערה זו בירושלמי, המשנה היא לשיטת ר' יהודה בברייתא, וסביר להניח שגם בסוגיא הקדומה בבבלי עמדה ברייתא זו בראש הפרק שכן היא דנה בדרישה לא לאכול מן המנחה ולמעלה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים, בדומה למשנה. עורך הירושלמי הוסיף הערה האומרת שמשנתנו הולמת את שיטת ר' יהודה, ונראה שלדידיה "מן המנחה ולמעלה" ו"סמוך למנחה" שיעור חד הם.

בבבלי שנו את הברייתא בצירוף מימרת רב הונא, שצורתה הנוכחית היא זו: "אמ' רב הונא לא צריכא לר' יוסי דאמ' אוכל והולך עד שתחשך הני מילי בערב שבת אבל הכא משום מצה מודה".³⁷ מימרא זו בוודאי לא נשתמרה בצורתה המקורית. בנקל אפשר לראות שהמילים "דאמ' אוכל והולך עד שתחשך" נוספו על ידי עורך הסוגיא כדי לעזור ללומד לזכור את שיטת ר' יוסי. אך גם ללא מילים אלו המימרא מוקשה, שהרי בתחילתה מופיעה קביעה חד משמעית שמשנתנו ר' יוסי היא: "לא צריכא לר' יוסי", ובסופה מופיעה הקביעה "ומשום מצה מודה". אם הוא מודה אזי משנתנו היא לכולי עלמא! זאת ועוד: השימוש במונח "לא צריכא לר' פלוני" אינו מתועד אצל אמוראי הדור השני פרט למקום אחד שבו נוסף הביטוי בדפוס התלמוד,³⁸ וגם שם נראה שמדובר בהוספה מאוחרת של עורך הסוגיא.³⁹ גם מימרת רב פפא, "אפילו תימא ר' יהודה" וכו', מוקשה. בדרך כלל בא הביטוי "אפילו תימא רבי פלוני" להציע אפשרות רחוקה יותר ודחוקה יותר בייחוס המקור, ולא מסקנה המובנת מאליה. אך במקרה של ריש ערבי פסחים האפשרות שמציע רב פפא היא דווקא הפשוטה יותר, כפי שעולה מן המקבילה שבירושלמי. היא הופכת להיות הרחוקה והדחוקה יותר רק בזכות הקושיא המאוחרת "מאי איריא". עלינו לשקול אפוא את האפשרות שרב הונא ורב פפא הגיבו בסוגיא המקורית לשאלה אחרת ולא לשאלה "מאי איריא".

עיון בסוגיא שבראש פרק י: ראייה רחבה

בבואנו לדון בנושא זה עלינו להתייחס לסוגיא במלוא היקפה ולא לצמצם את העיון לראש הסוגיא בלבד. בהמשך הסוגיא אנו גורסים:⁴⁰

36 ראו הערה 5 לעיל.
37 כך על פי כ"י מינכן 6. ובכ"י וטיקן 125 מופיעה תוספת פירוש בסוף: "הכא) משום חיבובא דמצה מודה"; בכ"י בהמ"ד 1608: "משום חיובא דמצה מודה"; בכתבי היד התימניים: "אמ' רב הונא לא נצרכה אלא לר' יוסי דאמר אוכל והולך עד שתחשך, ערב פסחים משום חיובא דמצה מודה" (קולומביה). נראה לי שגרסנים בתימן חשבו שהלשון "לא צריכא" אינו מתאים כאן שהרי רב הונא מדגיש שמשנתנו היא לפי שיטת ר' יוסי בלבד. גרסנים אירופאים הדגישו עובדה זו בגורסם (כגון בכ"י וטיקן 134 ובדפוס); "לא צריכא אלא לר' יוסי". אולם הגרסנים התימניים ידעו שאין הלשון: "לא צריכה/צריכא אלא" תקין. לכן שינו ללשון התקין "לא נצרכה אלא" השכיח במקומות רבים (בתלמוד הירושלמי, כ-150 מקרים). אולם מתוך התיקון יצא לקול, שהרי בפי האמוראים משמש על פי רוב הלשון "לא נצרכה אלא" כדברי הצעה לאוקימתא ואינו משמש כדברי הצעה לזיהוי תנא המשנה או הברייתא. בתלמוד הירושלמי מצאתי רק שישה מקרים שבהם משתמשים אמוראים בלשון זה לזיהוי תנאים, ומקצתם ספק אם הם מסורות אמיתיות. המקרים הם כדלקמן: ברכות מ ע"א (רב נחמן בר יצחק); שבת קלג ע"א (אביי); זבחים מ ע"א (ר' ירמיה); חולין צא ע"א (רבינא); חולין צח ע"ב (אביי); ערכין ד ע"א (רבא).
38 נידה לט ע"א.
39 בנידה לט ע"א גרסינן: "רב חסדא אמ' לא צריכא לר' מאיר דאמ' אשה שאין לה ווסת אסורה לשמש הני מילי בימי נידה אבל בימי זבה בחזקת טהרה קיימא" (כ"י וטיקן 111). רב חסדא הוא אבן בן הדור השני, אבל נראה לי שהוא העיר במקור הדברים: "בימי נידה אבל בימי זבה בחזקת טהרה", ואין כאן המקום להאריך. לכל המקודם מצאתי מונח זה בפי רבה (ראו גיטין לו ע"א וכתבי יד שם הגורסים "רבא").

[יחידה א': קושיא על רב פפא]

ובערבי שבתות לר' יהודה סמוך למנחה שרי?

והתניא: לא יאכל אדם בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מתשע שעות ולמעלה כדי שיכנס לשבת כשהוא תאב, דברי ר' יהודה.

ר' יוסי או': אוכל והולך עד שתחשך.

אמ' מר זוטרא: והא, מאן לימא לן דמתקנא היא, דילמא משבשתא היא?

אמ' ליה מרימר ואיתימא רב יימר: אנא איקלעי לפירקיה דרב פינחס בריה דרב אמי וקם תנא ותנא קמיה וקיבלה מיניה.

אלא קשיא הך! אלא מחזורתא כדרב הונא.

[יחידה ב': קושיא על רב הונא]

ולרב הונא מי ניהא?

והא אמ' ר' ירמיה אמ' ר' יוחנן אמ' ר' אבהו אמ' ר' יוסי בר' חנינא: הלכה כר' יהודה בערב הפסח והלכה כר' יוסי בערב שבת.

הלכה כר' יהודה בערב הפסח? מכלל דפליג [עליה] ר' יוסי.

אמ' רב נחמן בר יצחק: הלכה מכלל דפליגי להפסקה!

דתניא: מפסיקין לשבתות, דברי ר' יהודה...

המשך הסוגיא דן בשיטות רב הונא ורב פפא כפי שהן מוצגות לפנינו עתה כתשובה לשאלה "מאי איריא". לאחר הצגת השיטות יש לפנינו שתי יחידות: הראשונה היא קושיא על שיטת רב פפא מנוסח אחר של הברייתא שהופיעה בראש סוגייתנו, והשנייה היא קושיא על שיטת רב הונא ממימרת ר' יוסי בר' חנינא. בעל הסוגיא מקשה על רב פפא: "ובערבי שבתות לר' יהודה סמוך למנחה שרי?" הרי יש לנו ברייתא שלפיה איסור המלאכה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מתחיל ב'תשע שעות' ולא 'מן המנחה' (בתשע וחצי) כפי שהשתמע מדברי רב פפא. משמעות הדבר היא שגם בערבי שבתות ובערבי ימים טובים אוסר ר' יהודה סמוך למנחה, ואין בסיס להבחנתו של רב פפא בין המשנה לברייתא; שתיהן נוקטות אותו זמן: סמוך למנחה (= תשע שעות). מר זוטרא, אמורא בבלי מן הדור השישי, מעלה אפשרות שהברייתא משובשת ולפיכך אינה מעוררת קושי על שיטת רב פפא. הצעה זו נדחת מיד על ידי מרימר, המעיד על רב פינחס בריה דרב אמי שבשיעורו קיבל נוסח 'משובש' זה של הברייתא. אם הברייתא אינה משובשת יש להעדיף את מסקנת רב הונא על פני זו של רב פפא. היחידה הראשונה מסתיימת במסקנה שאכן שיטת רב הונא היא המועדפת: "אלא מחזורתא כדרב הונא".

ביחידה השנייה מקשה בעל הסוגיא על שיטת רב הונא. הרי מן המימרא של ר' יוסי בר' חנינא:⁴¹ "הלכה כר' יהודה בערב הפסח והלכה כר' יוסי בערב שבת" משתמע שרבי יוסי ורבי יהודה נחלקו בערב הפסח, שאלמלא כן למה לו לקבוע הלכה כר' יהודה? מימרא זו מקשה על רב הונא, שהרי הוא קבע שמשנתנו היא ר' יוסי דווקא: "לא צריכא אלא לר' יוסי". רב נחמן בר יצחק עונה על קושיא זו בקובעו שר' יוסי בר' חנינא התכוון לומר שהלכה כר' יהודה בעניין אחר: בעניין הפסקת סעודה ולא בעניין התחלת סעודה, כדתניא: "מפסיקין לשבתות, דברי ר' יהודה. ר' יוסי או': אין מפסיקי, ומעשה ברבן גמלי ור' יהודה ור' יוסי שהיו מסובין בעכו וקדש עליהם היום.

41 לפנינו ברוב כתבי היד סגנון ארץ ישראלי: "אמ' ר' ירמיה אמ' ר' יוחנן אמ' ר' אבהו אמ' ר' יוסי בר' חנינא". לפי סגנון המסירה של הבבלי אין שלשלת זו של שמות אפשרית שכן ר' יוחנן הוא בן הדור השני של אמוראי ארץ ישראל ואילו ר' אבהו בן הדור הרביעי כמו ר' ירמיה (ראו תוספות ד"ה והאמר). ברור שהכוונה היא: "אמ' ר' ירמיה אמ' ר' יוחנן ואמרי לה/ואיתימא אמ' ר' אבהו אמ' ר' יוסי בר' חנינא", כלומר יש ספק בייחוס המימרא. בירושלמי, לרוב אין ציון "אמרי לה" או "ואיתימא" כפי שיש בבבלי. בתלמוד הירושלמי המודפס מצאתי את המונח "ואית דאמרי לה" בארבעה במקרים ואת המונח "ואמרי לה" רק בשלושה. בדפוס ונציה גרסין כמו בכתבי היד: "והאמר רבי ירמיה אמר רבי יוחנן אמר ר' אבהו אמר רבי יוסי בר רבי חנינא". בדפוס וילנא שלשלת המימרא "מתוקנת" על ידי הוספת "ואיתימא" בין ר' יוחנן לר' אבהו. מסורת ר' ירמיה בשם ר' יוחנן רגילה בשני התלמודים, אבל מסירה של ר' אבהו בשם ר' יוסי בר' חנינא אינה נפוצה.

אמ' לו רבן גמליאל לר' יוסי" וכו'.⁴² ר' יוסי אכן מודה שאסור להתחיל סעודה ערב פסח "מן המנחה ולמעלה", מה שאין כן בערב שבת ובערב יום טוב, אך אם התחיל בהיתר, מותר לו לגמור. רב הונא קבע שמשנתנו ר' יוסי היא, האוסר להתחיל, ובוזה הוא מודה לר' יהודה. אולם הוא חולק על ר' יהודה בעניין הפסקה. לפי ר' יהודה, משקדש היום יש להפסיק מיד ולקדש, ואילו לפי ר' יוסי אפילו בערב הפסח ממשיך אדם בסעודתו ורק אחר כך מקדש. לפי מסקנת הגמרא ר' יוסי בר' חנינא קבע ש"הלכה כר' יהודה בערב הפסח", ופירוש הדבר הוא שאם התחיל סעודתו בערב הפסח בהיתר, עליו להפסיק ולקדש כדברי ר' יהודה, ו"הלכה כר' יוסי בערב שבת", שאינו חייב להפסיק אלא יכול לגמור סעודתו ואחר כך לקדש.

בשתי יחידות אלו קיימות בעיות פרשניות ומבניות. לאורך כל הסוגיא אין סדר הדורות של האמוראים כתקנו. הסוגיא פותחת ברב הונא (דור שני, בבלי) ומדלגת לרב פפא (דור חמישי, בבלי). אחר כך יש לנו הערה של מר זוטרא ואמימר, שניהם בני הדור השישי, ולאחריה אנו חוזרים אחרונות לר' יוסי בר' חנינא, בן הדור השני, ולרב נחמן בר יצחק, בן הדור החמישי. בעל הסוגיא חילק אמנם את הדיון לשניים ובתוך כל יחידה סידר את הדורות כראוי, אבל המסתכל על הסוגיא כיחידה אחת מגלה חריגה. גם קביעת רב נחמן בר יצחק שר' יוסי בר' חנינא התכוון למחלוקת ר' יוסי ור' יהודה בהפסקה אינה מתקבלת על הדעת כלל. הברייתא של הפסקה דנה אך ורק בשבת: "דתניא מפסיקין לשבתות" וכו'.⁴³ ברור שר' יוסי בר' חנינא העיר על הברייתא הפותחת את הסוגיא הדנה בהתחלת הסעודה, שכן שם מדובר גם בערבי שבתות וגם בערבי ימים טובים. ר' יוסי בר' חנינא העיר שהלכה כר' יהודה בערב פסח (הכלול בברייתא זו) וכו' יוסי בערב שבת (גם הוא כלול בברייתא). בנוסף: סגנון מימרת רב נחמן בר יצחק: "הלכה, מכלל דפליגי להפסקה", מוקשה.⁴⁴ הביטוי "הלכה מכלל דפליגי" נפוץ בבבלי בפי אמוראים,⁴⁵ אולם בכל המקרים הוא עומד בפני עצמו כקושיא: "הלכה, מכלל דפליגי!", ולא כתירוץ בסגנון: "הלכה מכלל דפליגי [לעניין מסוים]". כמו כן, עצם העלאת עניין ההפסקה בהקשר למימרת רבי יוסי ברבי חנינא נראה מלאכותי ודחוק.

עקב בעיות פרשניות ומבניות אלו נראה לי לשחזר את צורתה המקורית של הסוגיא לפי מרכיביה הקדומים. בסוגיא המקורית, לא זו בלבד שלא היתה מחלוקת בין רב הונא לרב פפא, אלא שרב פפא ניסה להגן על רב הונא מפני התקפתו של רב נחמן בר יצחק. הצעתי היא זו:

ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך.

תניא: לא יאכל אדם בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה כדי שיכנס לשבת כשהוא תאוה – דברי ר' יהודה.

ר' יוסי או': אוכל והולך עד שתחשך.

אמר רב הונא: מודה רבי יוסי בערב הפסח משום מצה.

אמ' ר' ירמיה אמ' ר' יוחנן אמ' ר' אבהו אמ' ר' יוסי בר' חנינא: הלכה כר' יהודה בערב הפסח והלכה כר' יוסי בערב שבת.

אמ' רב נחמן בר יצחק: הלכה, מכלל דפליגי.

רב פפא אמ': התם – מן המנחה ולמעלה הוא דאסור, סמוך למנחה שרי; הכא – אפילו סמוך למנחה אסור.

הסוגיא פתחה בברייתא המביאה מחלוקת בין רבי יהודה לרבי יוסי סביב השאלה מאימתי נמנעים מלאכול בערבי שבתות ובערבי ימים טובים. רב הונא קבע שרבי יוסי מודה לרבי יהודה

42 ראו תוספתא ברכות ראש פרק ה (מהד' ליברמן, עמ' 25).

43 כן הוא בירושלמי ובכתבי היד של הבבלי. וראו תוספות ד"ה מכלל.

44 כך הוא הנוסח בכ"י מינכן 6, וטיקן 125, קולומביה, בהמ"ד 1623, בהמ"ד 1608. אהרן, תיקנתי כאן את שמות כתבי היד, אבל הם היו כתובים בלועזית במהופך. רק בדוק אם נכון עשיתי בכ"י וטיקן 134: "א' רב נחמן מכלל דפליגי בהפסקה". ברפוס חסר: "אמר רב נחמן בר יצחק", כנראה בעקבות השמטת הדומות באבי הרפוס (הגם שבסוגיא שלפנינו ברפוס אין כאן השמטת דומות חלקה).

45 החל מן הדור השלישי והרביעי. לדוגמה ראו שבת נו ע"ב (אביי); עירובין פא ע"ב (רב אחא בריה דרבא).

בערבי פסחים. נראה שרב הונא (כמו עורך הירושלמי) לא הבחין בין המונחים 'סמוך למנחה' במשנה ל'מן המנחה ולמעלה' בברייתא, ולדעתו שיעור אחד הם. רב הונא סבור שר' יוסי מודה שבערב הפסח מפסיקים לאכול מן המנחה ולמעלה בשל חיוב אכילת מצה בערב. עובדה זו חשובה לרב הונא, שהרי לרוב ר' יהודה ור' יוסי הלכה כר' יוסי" (ערובין מו ע"ב), ואם אכן מודה ר' יוסי לר' יהודה, מוסבר מדוע משנתנו היא לפי שיטת ר' יהודה, בניגוד לכלל דלעיל. מכאן אנו למדים ששיטת רב הונא זהה למעשה לשיטת עורך הירושלמי, שלפיה משנתנו היא כשיטת ר' יהודה. רב הונא רק מוסיף לכך שמשנתנו היא כשיטת ר' יהודה משום שכאן מודה ר' יוסי לשיטתו.

על ברייתא זו גם העיר ר' יוסי בר' חנינא, בן הדור השני של אמוראי ארץ ישראל, שהלכה כר' יהודה בערב פסח וכו' יוסי בערב שבת. הוא פסק על פי הברייתא שבערב פסח הלכה כר' יהודה ואסור לאכול מן המנחה ואילך, ואילו בערבי שבתות אין איסור זה חל, ומותר לאכול עד שתחשך כדברי ר' יוסי. רב נחמן בר יצחק, אמורא בבלי בן הדור הרביעי, שם לב לכך שפסיקה זו של ר' יוסי בר' חנינא מהווה קושי לשיטת רב הונא דלעיל, שהרי לפי רב הונא ר' יוסי מודה בערב פסח, ולכאורה משמעות הדבר היא שמשנתנו לכולי עלמא ומיותר לפסוק הלכה כר' יהודה בערב הפסח.

שאלתו של רב נחמן בר יצחק פשוטה: למה להם לאמוראי ארץ ישראל לקבוע הלכה כרבי יהודה בערב פסח אם ר' יוסי מודה? לשאלה זו ענה רב פפא. הוא הסביר שאמת נכון הדבר שרבי יוסי מודה בערב הפסח, אך הוא מודה לשיטת ר' יהודה בברייתא ולא במשנה. לכן אומר רב פפא: "התם מן המנחה ולמעלה הוא דאסור, סמוך למנחה שרי", כלומר שם בברייתא מודה ר' יוסי שהאיסור מתחיל מן המנחה ולמעלה, אבל "הכא, אפילו סמוך למנחה אסור" – כאן במשנה אפילו סמוך למנחה אסור לאכול. יוצא שלפנינו שני שיעורים. בברייתא מדובר בשיעור מן המנחה ולמעלה (= תשע שעות ומחצה), ואילו במשנה מדובר בשיעור מחמיר יותר: סמוך למנחה (= תשע שעות). לפי רב הונא, ר' יוסי מודה בערב פסח לשיעורו של ר' יהודה בכל הנוגע לשאר ימים טובים בברייתא, ומחלוקת ר' יהודה ור' יוסי בערב הפסח עומדת בעינה. ר' יוסי אוסר בערב הפסח "מן המנחה ולמעלה", ור' יהודה מחמיר יותר בערב הפסח ואוסר החל מסמוך למנחה.

רב פפא מנסה כדרכו ליישב את הסתירות בין חלקי הסוגיא.⁴⁶ אין הוא בא לחלוק על קביעת רב הונא שר' יוסי מודה בערב הפסח – קביעה זו נכונה. כמו כן אין הוא חולק על הצורך לקבוע הלכה כר' יהודה בערב הפסח – צורך זה הוא צורך אמתי. הא כיצד? על ידי הבחנה בין 'סמוך למנחה' לבין 'מן המנחה ולמעלה' בא הכל אל מקומו בשלום. לפי רב הונא יש עדיין מחלוקת בין ר' יהודה לר' יוסי בערב פסח שהרי ר' יוסי מודה לשיטת ר' יהודה בברייתא הקובעת שהאיסור מתחיל מן המנחה ולמעלה ולא 'סמוך למנחה'. אמת, ר' יוסי מודה, אולם מימרת ר' יוסי בר' חנינא עדיין נחוצה שהרי בזמן תחילת האיסור הם עדיין חולקים. האוקימתא של רב פפא דחוקה במקצת שהרי ברור שרב הונא התכוון לומר שמשנתנו היא לכולי עלמא. אלא שהוא לא אמר זאת בפירוש, והותיר בכך פתח לתירוץ של רב פפא. כך הצליח רב פפא, באמצעות פרשנות מחודשת של המונחים 'מן המנחה ולמעלה' ו'סמוך למנחה', לתרץ את הסתירה שבין המימרא של רב הונא לבין המימרא של ר' יוסי בר' חנינא בלא לדחות אף לא אחד מן הצדדים.

בשלב השני של התפתחות הסוגיא הקשו על שיטת רב פפא מנוסח אחר של הברייתא, שבה מופיע הזמן 'תשע שעות' במקום 'מן המנחה ולמעלה'. אין לנו ידיעות מדויקות על מקור ברייתא

46 השוו למשל הביטוי "אמר/אמר להו רב פפא אפילו תימא" וכו' (שבת נ ע"א; עירובין לו ע"ב; פסחים לב ע"ב, נט ע"א; יבמות מח ע"ב; סנהדרין כג ע"א; זבחים יב ע"א, מה ע"ב; ערכין לא ע"ב). ראו גם הביטויים: "אמר רב פפא/רב פפא אמר לא קשיא" (שבת קכד ע"א; ביצה לז ע"א; יומא טו ע"א; מועד קטן ה ע"ב; בבא מציעא נב ע"א; כתובות סח ע"א, עה, ע"ב; בכורות מ ע"ב) ו"אמר רב פפא הלך נימרינהו לתרווייהו (ברכות נט ע"א, ס ע"ב; תענית ו ע"ב; מגילה כא ע"ב). ראו גם המקרים שבהם משתמש רב פפא במונחים "התם" ו"הכא" בסגנון: "אמר רב פפא הכא/התם" (שבת ב ע"ב, קנה ע"א; פסחים כז ע"ב; מועד קטן ה ע"ב, ו ע"א; בבא קמא נט ע"ב, קיז ע"ב; בבא מציעא פח ע"א; שבוועות ה ע"א, כג ע"ב; עבודה זרה נב ע"ב; זבחים ב ע"ב, עז ע"ב; חולין לג ע"ב, מ ע"ב).

זו. הגירסא המקורית של הברייתא היא בוודאי "מן המנחה ולמעלה". כך הוא נוסח הברייתא בתוספתא בכל עדי הנוסח⁴⁷ וגם בירושלמי פסחים (י א, לו ע"ב). נראה לי שבמקור הנוסח 'תשע שעות' היה פירוש לביטוי 'מן המנחה ולמעלה'.⁴⁸ בדור האחרון של האמוראים הוסיפו ברייתא זו לסוגיא כקושיא על רב פפא. מר זוטרא ניסה להגן על רב פפא ולטעון שנוסח הברייתא משובש, אך ללא הצלחה. מרימר מביא סיפור שלפיו רב פינחס בריה דרב אמי קיבל נוסח זה של הברייתא. ייתכן אפוא שכך נראתה הסוגיא לאחר הוספת קטע זה:

ערבי פסחים סמוך למנחה לא יאכל אדם עד שתחשך.

תניא: לא יאכל אדם בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה כדי שיכנס לשבת כשהוא תאוה – דברי ר' יהודה.

ר' יוסי אר': אוכל והולך עד שתחשך.

אמר רב הונא: מודה רבי יוסי בערב הפסח משום מצה.

אמ' ר' ירמיה אמ' ר' יוחנן אמ' ר' אבהו אמ' ר' יוסי בר' חנינא: הלכה כר' יהודה בערב הפסח והלכה כר' יוסי בערב שבת.

אמ' רב נחמן בר יצחק: הלכה – מכלל דפליגי.

רב פפא אמ': התם – מן המנחה ולמעלה הוא דאסור, סמוך למנחה שרי; הכא – אפילו סמוך למנחה אסור.

והתניא: לא יאכל אדם בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מתשע שעות ולמעלה כדי שיכנס לשבת כשהוא תאב – דברי ר' יהודה.

ר' יוסי אר': אוכל והולך עד שתחשך!

אמ' מר זוטרא: והא מאן לימא לן דמתקנא היא, דילמא משבשתא היא.

אמ' ליה מרימר ואיתימא רב יימר: אנא איקלעי לפירקיה דרב פינחס בריה דרב אמי וקם תנא ותנא קמיה וקיבלה מיניה.

במרוצת הזמן ראו במימרת רב פפא התקפה על רב הונא, שכן לפי רב פפא מתברר שמשנתנו ר' יהודה היא⁴⁹ ולפי רב הונא כולי עלמא היא. כתוצאה מכך העמיד עורך הסוגיא בשלב זה את רב הונא ואת רב פפא זה מול זה כאשר הם מגיבים לקושיא "מאי איריא", השואלת למעשה: מתניתין מאן היא? בעקבות הוספת השאלה "מאי איריא" ערכו את דברי רב הונא מחדש, ובמקום "מודה ר' יוסי" ניסחו את מימרתו: "לא צריכא לר' יוסי" וכו'. עתה אומר רב הונא שמשנתנו שנויה לשיטת ר' יוסי, שהרי ר' יוסי מודה בערב פסח. כך נוצרה סתירה מיניה וביה בדברי רב הונא: מצד אחד הוא מעמיד את המשנה לפי שיטת ר' יוסי, אבל מצד שני הוא מעיר שר' יוסי מודה. לרב פפא הוסיפו העורכים את המילים: "אפילו תימא ר' יהודה" כדי להבהיר שלפיו משנתנו ר' יהודה היא ועדיין נחוצה, שהרי השיעורים שונים. לאחר הוספות אלו למימרות רב הונא ורב פפא יוצא שהם מגיבים לאותה קושיא ויש ביניהם מחלוקת. לאחר מכן העבירו את הקושיא על רב פפא מיד לאחר דבריו ויצרו יחידה נוספת של קושיא על רב הונא ממימרת ר' יוסי בר' חנינא.

בסופו של תהליך זה נותרו דברי רב נחמן בר יצחק בסוף הסוגיא ללא מענה: "אמ' רב נחמן בר יצחק: הלכה – מכלל דפליגי". לכן הוסיף עורך הסוגיא לאחר מימרת ר' יוסי בר' חנינא את מימרת רב נחמן בר יצחק בצורה של קושיא: "הלכה כר' יהודה בערב הפסח – מכלל דפליגי [עליה] ר' יוסי!". יש ריבוי חילופי גירסאות במשפט זה, דבר המחזק את ההשערה שבהוספה

47 ראו מהד' ליברמן, עמ' 25, שורה 1.

48 נראה שגם רש"י סבר כך, שהרי בסוגייתנו בד"ה מן המנחה הוא כותב: "תשע שעות". כך הוא הנוסח המדויק ברש"י, המשתקף בכ"י ליפציג ובדפוס ונציה. ברבות הזמן הוגה נוסח זה פעמים רבות.

49 שכן במשנה מופיע השיעור המחמיר יותר: "סמוך למנחה".

מאוחרת עסיקנין.⁵⁰ לאחר הוספת קושיא זו השתמש עורך הסוגיא בדברי רב נחמן בר יצחק כתירוץ על ידי הוספת מילה אחת למימרתו: "אמ' רב נחמן בר יצחק: הלכה – מכלל דפליגי להפסקה". ברור שפתרון זה של עורך הסוגיא נבע מסמיכות פרשיות. במקורה פתחה הסוגיא השנייה בברייתא על הפיסקא הדנה אך ורק בערב שבת, ובאמצעות הוספה קטנה וצנועה זו יצר העורך גשר לסוגיא הבאה.⁵¹

כך, באמצעות העברת דברי רב פפא לראש הסוגיא ועל ידי הוספה קטנה לדברי רב הונא ורב פפא יצרו העורכים 'מחלוקת'⁵² בין רב הונא לרב פפא, ונוצר הרושם שהם מגיבים לאותה קושיא. דברי רב הונא בצורתם החדשה קובעים שמשנתנו ר' יוסי היא, משום שאם היא כר' יהודה הרי שהיא פשוטה ומיותרת. בעל הסוגיא ניסח את הקושיא הפותחת בסגנון 'מאי איריא', ולאחר הוספת המילים "לא צריכא"⁵³ לדברי רב הונא, נראה כאילו הוא מגיב לקושיא. לאחר הוספת המילים "אפילו תימא ר' יהודה" למימרת רב פפא, הוא אומר שניתן לטעון שמשנתנו הולמת את שיטתו של ר' יהודה, שהרי הוא שם לב למונחים השונים במשנה (סמוך למנחה) ובברייתא (מן המנחה ולמעלה).⁵⁴ אפשר להסיק אפוא שר' יהודה מחמיר⁵⁵ בערבי פסחים יותר מבערבי שבתות ובערבי ימים טובים אחרים, ולשיטתו האיטור מתחיל כבר קודם המנחה ולא מן המנחה ולמעלה.

התהוות סוגייתנו

תהא דרך התפתחות הסוגיא בערבי פסחים אשר תהא, נראה ברור כי בעת עריכת סוגייתנו כבר עמדה הקושיא "מאי איריא" בראש פרק ערבי פסחים, וכי על סוגיא זו במתכונתה הסופית התבסס עורך סוגייתנו. הוא ביקש לחבר סוגיית פתיחה שקולה ומשוכללת, והשתמש לשם כך במוטיבים הקיימים בראש פרק י. הוא שאב את הסיפא מן הברייתא שעמדה בשלב זה בראש פרקנו בצורה זו: "יש זריז ונשכר, יש זריז ונפסד, יש שפל ונשכר, יש שפל ונפסד. העושה מלאכה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים ובמוצאי שבתות ובמוצאי ימים טובים ובכל מקום שיש נדנד עבירה – אינו רואה סימן ברכה לעולם".⁵⁶ הרישא של הברייתא אינה קשורה לעניין הנידון, והעורך השתמש רק בחלקה השני: "העושה מלאכה בערבי שבתות" וכו'. ברייתא זו כמו גם

50 בכ"י וטיקן 125: " <... > כר' יהודה בערב הפסח, מיכלל דפליג ר' יוסי [בתרויהו]; בכ"י בהמ"ד 1608: "מדקאמ' הלכה כר' יהודה בערב הפסח מכלל דפליגי ר' יהודה בתרויהו"; בדפוס ונציה קיים סגנון מעורפל ומגומגם: "הלכה כרבי יהוד' בתרויהו [!] בערב פסח מכלל דפליג ר' יוסי לא הלב' מכלל דפליגי בהפסקה דתניא" וכו'. בנוסח זה הוכנסה המילה "בתרויהו" במקום הלא נכון ויצרה סגנון מוקשה. מדפיסי ש"ס וילנא טרחו לתקן טעות זו: "הלכה כר' יהודה בערב הפסח מכלל דפליג רבי יוסי בתרויהו לא הלכה מכלל דפליגי בהפסקה דתניא" וכו'.

51 נטייה זו של בעל הסוגיא ליצור גשר בין סוגיות היא תופעה נפוצה בבבלי (ראו ש"י פרידמן, "איחוי פרשיות סמוכות בסוגיות הבבלי", דברי הקונגרס העולמי השביעי למדעי היהדות [תשל"ז], מחקרים בתלמוד, הלכה ומדרש, עמ' 251-255).

52 א' ווייס דן בסוגיא זו בספרו מחקרים בתלמוד (עמ' 36) במסגרת "סוגיות בעלי התפתחות היסטורית נורמלית". לדעתו ישנן סוגיות שהתהוותן נורמלית ושהן הדור המאוחר יותר מוסיף הערה לדברי הדור הקודם, ועל ידי כך הסוגיא נבנית. לדעתו זה הוא גם סדר התהוותה של סוגיא זו: "רב הונא מדור ב' מוקים את המשנה כרבי יוסי ורב פפא מדור ה' מוקים אותה אפילו כרבי יהודה אחרי שתירץ באופן אחר את הקושיא שהביאה את ר"ה לידי אוקימתתו" (עמ' 37). ווייס סובר שרב הונא הגיב במקורו של דבר לאותה קושיא שהגיב רב פפא, שהרי הוא כותב: "אחרי שתירץ באופן אחר את הקושיא [ההדגשה שלי, א"ע]. שהביאה את ר"ה לידי אוקימתתו". ואין לנו מנוס אלא לייחס לווייס את המחשבה שרב הונא הגיב לקושיית "מאי איריא". אך כאמור אנו יודעים שקושיא מעין זו מאוחרת ואינה הולמת את תפישתם הפרשנית של בני דורו של רב הונא (ראו דברי בנו של ווייס לעיל). ועוד, קיימות קושיאות נוספות במימרתו בצורתה הנוכחית (ראו לעיל). לדעתי, אם אכן ביקש רב הונא לקבוע שמשנתנו ר' יוסי היא, היה משתמש בסגנון המוכר והנפוץ "אמר אמורא X ר' Y היא", ביטוי זה משמש לייחוס משניות או ברייתות אנונימיות על ידי אמוראים, ומופיע בסוגיות רבות. הילכך, סוגיא זו אינה דוגמא טובה ל"התפתחות היסטורית נורמלית" שהרי רב הונא ורב פפא הגיבו לשאלות שונות! ואין מימרתו של רב הונא בצורתה הנוכחית (ר' יוסי היא) משקפת את דעתו ההיסטורית האמתית (ר' יוסי מודה ומשנתנו היא ככולי עלמא).

53 "לא צריכא" נמצא כתשובה ל"מאי איריא" בשתי סוגיות נוספות בתלמוד הנדפס. ראו סנהדרין מז ע"א וחולין סט ע"א. בשתי סוגיות אלו התשובה מוצעת על ידי סתם התלמוד.

54 כפי שטענתי, המשמעות המוענקת להבדל בין הביטויים "סמוך למנחה" ו"מן המנחה ולמעלה" יסדה בדברי רב פפא, ולכתחילה לא הבחינו בין המונחים. שהרי הן בירושלמי הן בדברי רב הונא בבבלי בצורתם המקורית אין לנו רמז לנפקא מינה בין מונחים אלו. קריאתו המדוקדקת של רב פפא אף מנוגדת לפרשנות שבברייתא בהמשך הסוגיא, הגורסת "תשע שעות" תחת "מן המנחה ולמעלה".

55 ומכאן שרב פפא הכיר את דברי רב הונא וקיבל את הנחת היסוד שלו שבערבי פסחים יש מקום להחמיר יותר.

56 יש להניח שכך היה נוסחו, שהרי זהו הסדר בתוספתא יבמות (ראו סוגיא ב). כאשר העביר עורך הסוגיא את הסיפא ובנה ממנה סוגיא עצמאית, הוא יצר גשר לסוגיא השנייה על ידי "גופא". לכן היה חייב לצטט חלק זה קודם ורק אחר כך "יש זריז ונשכר" וכו'.

הברייתא שבראש פרק י דנה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים "מן המנחה ולמעלה". אמנם בשלב ראשון לא היו המילים "מן המנחה ולמעלה" שנויות במפורש בברייתא שבראש פרקנו אלא מובנות מאליהן. כדי שהקושיא של "מאי איריא" תהיה ברורה הוסיף העורך לברייתא הקיימת את המילים: "מן המנחה ולמעלה".⁵⁷ כך יצר פתיחה כמעט זהה לזו של פרק י! ברם על ידי כך הוא גרם לקושי בפירושו הסוגיא החדשה, שכן בניגוד למשנה שבראש פרק י, הדנה בערבי פסחים לאחר חצות, משנתנו דנה בבוקרם של ערבי פסחים. המונח 'מאי איריא', המתייחס לערב פסח לאחר חצות, אינו תקין אפוא בסוגייתנו, ויש צורך להוסיף דיוק ו/או להרחיב בפרשנות המשפט הפותח את סוגייתנו. לכן מצאנו בשלושה כתבי יד פתיחה שונה לסוגיא, המוסיפה את המשפט: "דכולי עלמא מיהת מחצות אסור, מאי איריא ערבי פסחים" וכו'.⁵⁸ משפט זה מבסס את היסוד להמשך העיון, וכאילו אומר: "שימו לב! אנו נדון כאן בדין המשתמע מן המקור ולא במקור עצמו!". "מאי איריא" אינו מקשה אפוא על המילים "ערבי פסחים" במשנתנו אלא על המילים "עד חצות". מילים אלו מאפשרות לדייק במשנה דין המפורש כבר בברייתא. מדוע אתם העורך ולא פירש "מאי איריא ערבי פסחים עד חצות" או הוסיף את הדיוק "דכולי עלמא עד חצות ... מאי איריא"? ככל הנראה ביקש לשמור על סגנון זהה לזה שבראש הדיון בפרק י: "מאי איריא ערבי פסחים, אפילו ערבי שבתות וערבי ימים טובים נמי!".

התירוץ הראשון ל"מאי איריא" היה זמין כבר בדברי רב פפא⁵⁹ בסוגיא שם ("התם מן המנחה ולמעלה הוא דאסיר, סמוך למנחה שרי; הכא אפילו סמוך למנחה אסור"). והעורך העבירו לראש פרקנו. לפי תירוץ זה, בברייתא מדובר על איסור "מן המנחה ולמעלה", אבל "סמוך למנחה" מותר. אולם במשנתנו אנו שונים שהמנהג הוא "עד חצות", ומכאן שהאיסור מתחיל כבר "סמוך למנחה", והדיוק המשתמע ממשנתנו אינו מיותר; יש בו חידוש: האיסור בערב פסח מתחיל מחצות ולא מן המנחה. גם את התירוץ השני שאב עורך הסוגיא ממקום קרוב. בסוגיא החמישית בפרקנו לקמן (נב ע"א) גרסינן: "ר' נתן אסיא אתא מבירב לפום בדייתא ביום טוב שני דעצרת. שמתיה רב יוסף ... רב ושמואל משמתי על שני ימים טובים של גלויות" (על פי כ"י מינכן 6). נראה לי שעורך סוגייתנו סבר שאם מנדים על יום טוב שני של גלויות בוודאי אפשר לטעון שמנדים על מלאכה בערבי פסחים מחצות ואילך,⁶⁰ שהרי האי מנהגא (יום טוב שני של גלויות) והאי איסורא (ערבי פסחים מחצות ואילך). כך יצר העורך תירוץ נוסף לקושיא שהציב בתחילת הפרק: הדיוק מן המילים "עד חצות" נחוץ, שהרי העונש בערב פסח חמור מן העונש בערבי שבתות ובערבי ימים טובים. העורך יצר אפוא איזון בין הקושיא, הבנויה משני חלקים, לבין התירוץ, הבנוי אף הוא משני חלקים.⁶¹ אכן, דברי א' ווייס שהבאנו בראש הדיון כוחם יפה אף יותר, וראויים לשינון: "סוף סוף יכול היה גם ראש פרק והתחלתו לשמש גורם ונושא לפתיחה ולמבוא".

57 דבר זה מטביר מדוע חסר "מן המנחה ולמעלה" בסוגיא ב בשני הענפים, כמו גם מדוע מופיעה גירסא זו בכל עדי הנוסח בסוגיא א. גירסת רב נטראוני גאון אינה אלא עיבוד מאוחר של הסוגיא, ואכן הערת מהר"ם חלואה נכונה: מדובר "ספרי דוקאני", אולם לא בספרים מקוריים.

58 ראו לעיל הערה 12. יש לעדכן לאחר עימוד סופי

59 ראו: השוכר את האומנין, עמ' 3: "בעל גמרא זה שאיזן וחקיקר בתכלית ההידור את פיתוח הסברות שבסוגיא זו, אף הידר לשבץ בה סממני לשון וסגנון שהיו קבועים לפניו כבר בדברי התלמוד שבתוך הפרק או בקירוב מקום". גם כאן משתמש עורך הסוגיא בדברי רב פפא כמעט מילה במילה. ומכאן עוד ראייה כנגד שיטתו של הלבני שמדובר בתירוץ משני.

60 התקשו כמה ראשונים בשאלה מהו הבסיס לנידוי בערב פסח לאחר חצות. רבינו דוד מעיר: "יש לך לשאול ומנא לן דהכא משמתנין ליה, דהא במתני' לא תנן הכי. ואיכא למימר דמשום דהתם קתני שאינו רואה סימן ברכה לעולם משמע להו דלא משמתנין ליה מדלא קתני ביה איסור גמור" וכו', ובד"ה הכא נמי הוא מוסיף: "הכא משמ' שמנדין על מצות של דבריהם, והכי נמי משמע לקמן דאמרין מנדין על שני ימים טובים של גלויות" (עמ' רצב).

61 לפי דברינו, במקרה זה צורכי הסגנון והמבנה הם שהביאו את עורך סוגייתנו לקבוע: "הכא שמותי נמי משמתנין ליה". מעניין הוא ששיקול ספרותי זה הביא בעקבותיו פסיקה הלכה למעשה על ידי רוב הראשונים. הרמב"ם פוסק שמי שעושה מלאכה מחצות היום ואילך בערבי פסחים אפשר להענישו בנידוי, מה שאין כן בשאר ערבי שבתות וימים טובים. הוא מסכם את עניינינו כך (הלכות יום טוב ח יז): "אסור לעשות מלאכה בערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה כמו ערבי שבתות. וכל העושה מלאכה בהן אינו רואה סימן ברכה לעולם. וגוערין בו ומבטלין אותו בעל כרחו. אבל אין מכין אותו מכת מרדות. ואין צריך לומר שאין מנדין אותו. חוץ מערב הפסח אחר חצות, שהעושה בו מלאכה אחר חצות מנדין אותו ואין צריך לומר שמכין אותו מכת מרדות אם לא נדוהו, לפי שיום ארבעה עשר בניסן אינו כשאר ערבי ימים טובים, מפני שיש בו חגיגה ושחיטת קרבן". ברור שפסיקת הרמב"ם בנוגע לנידוי מבוססת על התירוץ השני בסוגייתנו. הרמב"ם מנמק חומרה זו בכך "שיש בו חגיגה ושחיטת קרבן" (סיבה זו מובאת בירושלמי פסחים ד א, ל ע"ג). על פסיקה זו מעיר המגיד משנה: "ובזמן הזה גם כן אסור, שאע"פ שבטל הטעם לא בטלה גזירה" (וראו תוספות סוף ד"ה מקום שנהגו, רא"ש פרק ד סימן א, ותוספות רבינו פרץ ד"ה סמוך למנחה). אולם בעל המאור מצטט את הירושלמי וקובע: "ומכאן אנו למדים שבזמן הזה שאין קרבן דינו כשאר ערבי שבתות ושאר ערבי ימים טובים – במקום שנהגו לעשות עושיין לפי המנהג".

רש"י כיוון אפוא לדעת עורך הסוגיא שלנו. על פי הסוגיא בראש פרק י ועל פי סוגיא ה' יום טוב שני' (נא ע"ב-ג ע"א) ובהמשך פרקנו בנה העורך סוגיא חדשה וקצרה, בסגנון מאוזן ושקול. ברור שהוא לא השאיר דבר ליד המקרה. לכן לפנינו בסוגיא ארבעה חלקים: שניים של קושיא [א] (1, 2) ושניים של תירוץ [ב] (1, 2). השימוש ב'מאי איריא' כאן אינו תקין כאמור, שכן על הלומד לדייק שהדיון מתבסס על הדין העולה מן המשנה שבכל מקום אסור לעשות מלאכה אחר חצות. אולם התירוץ (המתייחסים לצהריים) מכוונים את הלומד לאמת והוא יכול בנקל להבחין בכך. גרסנים מאוחרים לא סמכו על הלומד והוסיפו את הדיוק לנוסח הבבלי. במקרה זה נראה שהם כיוונו לעיקר דעתו של בעל הסוגיא.

סיכום

סוגיא זו, העומדת בראש פרק, יש בה מן התכנים של סוגיית פתיחה מאוחרת: בראשה עומדת שאלה דייקנית על המשנה: "מאי איריא". מונח זה מציע בדרך כלל להחליף ביטוי מצומצם בביטוי כוללני יותר. במקרה דנן: "מאי איריא ערבי פסחים, אפילו ערבי שבתות וערבי ימים טובים נמי!". אולם הוא מוקשה בהקשר הנוכחי שכן לא ניתן להחליף "ערבי פסחים" במשנתנו ב"ערבי שבתות וערבי ימים טובים". זאת משום שנושא משנתנו הוא בוקרו של י"ד בניסן: יש הנהגים לעשות בו מלאכה ויש הנמנעים מכך, ואילו בערבי שבתות ובערבי ימים טובים מצאנו איסור מלאכה רק "מן המנחה ולמעלה".

המבנה הקפדני והמאוזן של פתיחת פרקנו מצביע על כך שסוגייתנו היא יצירה ספרותית אחידה שנוצרה במכוון על ידי עורך סוגיא מאוחר. כדרכם של עורכי סוגיות פתיחה שאב גם עורך זה את המרכיבים העיקריים מסוגיות אחרות. המבנה הכללי של הסוגיא מבוסס על סוגיית הפתיחה של פרק י לקמן. דנתי בשלבי התפתחות הסוגיא בראש פרק י והכרעתי שכל שלבי ההתפתחות שם קדמו ליצירת סוגייתנו שלנו. על כן שאב עורך הסוגיא שלנו את השאלה "מאי איריא ערבי פסחים אפילו ערבי שבתות וערבי ימים טובים נמי" משם. לפנינו כאן עמדה ברייתא דומה לזו שבראש פרק י, הדנה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים "מן המנחה ולמעלה", והוא העמידה כאסמכתא לקושיא "מאי איריא", בדומה לסוגיא שם.

עורך סוגייתנו לא העיר במפורש שכוונתו היא לדון בדין העולה מן המשנה (ערב פסח לאחר חצות) ולא בנושא המשנה עצמו (בוקרו של ערב פסח). זאת משום שהוא ניסה לשמור על דמיון בין סוגייתנו לבין הסוגיא שבראש פרק י. בנוסף הוא כנראה חשב שהתירוץ המתייחסים לצהריים יכוונו את הלומד לדיוק זה. בקושייתו "מאי איריא" התכוון לשאול על המילים "עד חצות" במשנתנו. מילים אלו לכאורה מיותרות, שכן הדיוק שהן באות למסור לנו מצוי כבר בברייתא: "העושה מלאכה בערבי שבתות וערבי ימים טובים מן המנחה ולמעלה אינו רואה סימן ברכה לעולם".

התירוץ הראשון בסוגייתנו מבוסס כל כולו על דברי רב פפא בסוגיא שבראש פרק י, המתאימים גם כאן. הדיוק אכן נחוץ, משום שעל פיו מובא במשנה איסור מלאכה מחצות היום ואילך, ואילו בברייתא האיסור הוא רק "מן המנחה ולמעלה". התירוץ השני מוסר שיש הבדל נוסף בין ערב פסח לבין ערבי שבתות וערבי ימים טובים. העושה מלאכה בערב הפסח אחר חצות צפוי לעונש של נידוי, לעומת העושה מלאכה בערבי שבתות ובערבי ימים טובים המסתכן בהפסד של סימן ברכה בלבד. גם את תוכני תירוץ זה שאב העורך מקרבת מקום, מסוגיא ה' להלן.